

BAŞKURT BİLMECELERİ

Dr. Suzan TURATLI

Bütün dünya dillerinde olduğu gibi, Türk dilinin değişik lehçelerindeki halk edebiyatı mahsulleri, o lehçeyi konuşan insanların hayat görüşü ve felsefelerini yansıtır. Hikâye, masal, atasözü vesair türlere ayrılan bu mahsullerin biri de bilmeceleerdir.

Bilmeceleer genellikle birinin bilgisini sınamak için sorulan, manzum veya mensur sözlerdir. Varlıkların en çarpıcı özelliklerini yakalayabilen ince bir zekânın buluşlarıdır.

Başkurt Türkçesi bilmecelelerinden bir demet sunuyoruz. Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını vererek de, bir mukayese imkânı sağlamış olacağımıza inanıyoruz.

Bilmeceleeri, konularına göre bir kaç başlık altında toplamış bulunuyoruz.

YOMAKTAR (BİLMECELEER)

I. Tabiat ile ilgili bilmeceleer

- 1- Ber karttıñ un ike ulı bar,
Sularzañ ösöwhe horo kopo keye,
Ösöwhe yeşel küldek keye,
Ösöwhe harı sekmen keye,
Ösöwhe ak tun keye.
(Yıl mizgeldere, ayzar)
(Bir ihtiyarın on iki oğlu var,
Onların üçü kahverengi yorgan giyer,
Üçü yeşil gömlek giyer,
Üçü sarı çekmen* giyer,
Üçü beyaz elbise giyer)
(Yılın mevsimleri, ayları)
- 2- Şeker tihefi şeker-tügel
Höt te tügel-üze ak.
Mamık tihefi mamık tügel
Ye, bil nime? Uylap tap
(Kar)
(Şeker desen, şeker değil,
Süt de değil -kehdiai beyaz.
Pamuk desen, pamuk değil,
Feki bu nedir? Düşintüp bul.)
(Kar)
- 3- Ağas böge-kulı yuk,
Yöröy torğan yulı yuk,
Asıwlanha huzıra
Tuzandarız tuzıra
(Ei)
(Ağaç bükür-kolu yok
Yürdüğü yolu yok,
Gazaplanısa ısıık çalar,
Tozları harab eder).
(Rüzgar)
- 4- Ayağı yuk-il gize.
Küzzeri yuk-yeş tüge.
(Bolot)

(Ayağı yok- el(memleket) gezer
Gözleri yok-yaş döker)
(Bulut)

II- Hayvanlarla ilgili bilmeceleer

- 1- Eytayem hife ber yomak
Yeyen horo, kuşın ak
Kısa koyrok zur kolak.
(Söyleyeyim sana bir yomak:
Yazın kahverengi, kuşın ak
Kısa kuyruk, büyük kulak.)
(Tavşan)
- 2- Muynı-duğa,
Arkahı-eyer.
(Döye)
(Boynu-kavis
Sırtı -eyer)
(deve)
- 3- Koyroğon kaysılap,
Awızın tamsılap,
Ağahuz möyöşhöz
Öy haldı eweşep
(Kariügas)
(Kuyruğunu kesip,
Ağızını damla damla edip,
Ağaçsız köşesiz
Ev kurdu ıslatıp)
(Kırlangıç)
- 4- Ayağı yuk- yöröy,
Kanadı var-osa almay.
(Balık)
(Ayağı yok-yürür,
Kanadı var-uçamaz)
(Balık)
- 5- Östündege keyemenefi
Yamawı bar, yöyö yuk.
(Ala huyır)
(Üstündeki elbisenin
Yaması var, dikişi yok)
(Alaca sığır)
- 6- Tırkındık mirkıldık,
Mirkıldasıp er hörzök,
Hazğa battık, tuk yattık.
(Suska)
(Şarkı söyledik, bağırdık,
Bağrıış çift sürdük,
Bataklığa battık, yattık.)
(Domuz)

III- İnsan ve insanın görünüşü ile ilgili bilmeceleer

- 1- İrtensek-ayağı dürtew,
Kündöz-ikew, kisen-ösew.
(Keşe bala sağında, üskes hem kartayğas)
(Kuşluk vakti- ayağı dört tane
Gündüz-iki tane, akşam-üç tane)
(İnsanın çocukluk, gençlik ve yaşlılık çağı.)
- 2- Hurpahın eseler,

İten tügeler.

(Sey.)

(Çorbasını içerler,

Etini döklerler)

(Çay)

3- Belekey gene ber köşk,

Örmey ze ebermey ze.

(Yozak)

(Küçük bir köpek yavrusu,

Havlamaz da, göndermez de)

(Kilit)

4- Ese kara, kümür kewek,

Tıyı harı, şalkan kewek,

Utırıwı mulla kewek,

Hızırıwı şaytan kewek

(Samawır)

(İçi kara, kömür gibi

Dışı sarı, şalgam gibi,

Oturuşu molla gibi,

Isık çalışı şaytan gibi)

(Semaver)

5- Altın bişek, töbö tişek

(İlek)

(Altın beşik dibi delik)

(Elek)

IV. Bilim ile ilgili bilmeceler

1- Yuk awızı yuk küze

Höyley, öyrete üze

Telge unan olsa yuk

Unan yakın dus ta yuk.)

(Kitap)

(Yok ağız, yok göz,

Söyler, öğretin özü.

Dile ondan usta yok,

Ondan yakın dost ta yok.)

(Kitap)

2- Ak yalanda kara malay,

Kızıw yüröp ez yahay,

Es yahamay hüz yahay

(Kelem)

(Ak tarlada kara oğlan

Kızıp yürüyerek iz yapar,

İz yapmaz, söz yapar.)

(Kalem)

3- Kalahı bar, halkı yuk;

Dingze bar, hıwı yuk.

(Geografik karta.)

(Şehiri var, halkı yok;

Denizi var, suyu yok.)

(Coğrafik harita)

V. Fen ve Teknik ile ilgili bilmeceler

1- At tügel keşneme,

Yöz attan kem eplemey.

(Traktor)

(At değil, kişnemez,

Yüz attan kötü işlemez.)

(Traktör)

2- Kanatı bar-yönü yuk,

Kükke menhe, tişe yuk.

(Samolyot)

(Kanadı var, tüyü yok,

Göğe çıksa, benzeri yok.)

(Uçak.)

3- Kumta esende keşe,

Yırlaw, hüylewşe eşe.

(Televizor.)

(Kutu içinde kişi,

Şarkı söyleme, konuşmada işi.)

(Televizyon.)

4- Üze hüyley-kürenmey.

(Radio)

(Kendisi söyler -görünmez)

(Radyo.)

Diğer bilmeceler örnekleri

1- İrtən kile, kis kayta.

(Koyuş.)

(Sabah gelir, akşam döner.)

(Güneş)

2- Öyüm tübehende yarı ikmek.

(Ay)

(Evimin üstünde yarım ekmek.)

(Ay)

3- Bes, bez, bez inek,

Bez un ike kış inek.

Ber taktağa tezeldik,

Tan atkanı yuk buldik.

(Yondoxsar)

(Biz biz, biz idik,

Biz on iki kış idik

Bir tahtaya dizildik

Gün ağarmadan yok olduk.)

(Yıldızlar)

4- Ağaşañ-terele,

Eserheñ-üle.

(Ut)

(Yediren-dirilir,

İçirsen-ölür)

(Ateş)

5- Babay kat-kat tun keygen,

Sisenderheñ ilarhıñ.

(Huğan)

(Dede kat-kat elbise giymiş,

Soyundursan ağlarsın.)

(Soğan)

6- Üze çarşay, ese kanday,

Teme balday.

(Kerbus)

(Kendisi küre gibi, içi kan gibi

Tadı bal gibi.)

(Karpuz.)

7- "Tey" tiheñ teymey,

"Teyme" tiheñ teye.

(İren.)

("Dey" desen deymez,

"Deyme" desen deyer.)

(Dudak)

8- Alıstan karaham-aklı,

Tatıp karaham-tatlı.

(Şeker.)

(Usaktan baksam-beyaz renkli,

Tadıp baksam-tatlı.)

(Şeker.)

9- Üze ak-kar tügel,

Üze sıyk-hıw tügel.

(Höt)

(Kendisi beyaz-kar değil,

Kendisi sıvık-su değil.)

(Süt.)

NOTLAR

* Çekmen: Yün ve kıldan yapılmış çoban abaları.